

Transformácia severoafrických krajín na moderné demokracie po Arabskej jari. V čom môže byť iná ako transformácia Slovenska v 90. rokoch?

Rovnaká požiadavka, rozdielny kontext?

Zuzana Nováková

Marec 2012

Rozdielne príčiny, rozdielny kontext, no vlastne rovnaká požiadavka – život hodný ľudskej dôstojnosti v demokratickom režime. V takom, kde spoločenská zmluva zaväzuje všetkých. V čom sa teda môže líšiť proces transformácie po Arabskej jari od toho po Nežnej revolúcii? Celospoločenské zmeny nesporne prinesú mnohé, navonok podobné výzvy. Tieto sa však odohrávajú v rozdielnom kontexte, domácom ako aj medzinárodnom. Cieľom tejto eseje je zľahka načrtnúť rôznorodosť podmienok a prostredia, možné predpoklady rozdielnych modelov a variabilitu možných “výsledkov” prebiehajúcich demokratizácií. Jednotlivé rozdiely vznikli vložení vybraných aspektov transformácie štátu, trhu a občianskej spoločnosti do domáceho a medzinárodného rámca porovnávaných (r)evolúcií.

“Svet” po Studenej vojne verzus svet v aktuálnej kríze¹

Aj keď obe vlny demokratizácie sú charakteristické regionálnym presahom, nie je náročné postrehnúť, že každá zapadá do odlišného širšieho rámca. Koniec minulého storočia charakterizoval koniec bipolarity a ‘koniec histórie’ (podľa F.Fukuyamu) - víťazstvo liberálnej demokracie ako jediného úspešného a udržateľného modelu. Československé oslobodenie od okupácie vnútorne sa rozkladajúcim Sovietskym zväzom, malo jasne definovaný smer – západ a liberálna paradigma rozvoja. Pre našu krajinu, našich susedov, ako aj širší región.

Súčasný svet je multipolárnejší ako aj fragmentovanejší a hybridita sa stáva trendom; čierna a biela sa rozpisujú na množstvo občas ťažko identifikovateľných odtieňov. Alternatívne modely “cesty k úspechu” – rozvoja a usporiadania spoločnosti sú na globálnej scéne k dispozícii, simultánne s rastúcim vplyvom “nezápadných” režimov (špeciálne tzv. BRICS). V tomto kontexte je neprehradiateľne aktívna najmä Čína, ktorá v mnohých afrických štátoch podporuje rozvoj bez prijatia liberálno-demokratických reforiem, s ktorými sa viaže pomoc tradičných donorov. Významná je i regionálna prítomnosť nedemokratických a anti-demokratických hráčov v bezprostrednej blízkosti (nielen tej geografickej) – despotickej Saudská Arábia² či Irán a “tretia cesta”.

Prostredie sa nepochybne zmenilo. Dôkazom je existencia alternatívnych modelov napredovania, dostupnosť finančnej podpory bez liberálno-demokratických politických a ekonomických podmienok, ‘securitizácia’ medzinárodných vzťahov,³ ako aj stále aktuálna kríza,

¹ kríza finančná a ekonomická, ale i širšia celospoločenská kríza spojená so sputovaním legitimacy aktuálneho politického a socio-ekonomického smerovania.

² demonštrovala svoju ochotu a schopnosť ovplyvňovať dianie v Arabskom svete vojenským potlačením protestov v Bahreine

³ Po 9/11 teroristických útokoch, ako aj v spojení s pravicovou vlnou Islamofóbie v západnom svete, komplikujúca vzťahy štátov ako aj voľný pohyb osôb. Pre debaty o praktických implikáciách ‘securitizácie’ viď napr. Pascoau 2011

vďaka ktorej sa západné mocnosti orientujú dovnútra a otvárajú tak väčší priestor pre pôsobenie hráčov s iným názorom na demokraciu a rozvoj. A to vidíme len špičku ľadovca! Napokon, hoci Európa či USA spolupracovali s arabskými režimami, demokratizácia často krátko (bohužiaľ viditeľne) nebola prioritou⁴.

Nakoľko transformácia severoafrických krajín neprebíha vo vákuu, kombinácia týchto “nových” štrukturálnych podmienok s najväčšou pravdepodobnosťou ovplyvní model demokratických tranzícií ako ich poznáme z krajín strednej a východnej Európy. V slovenskom prípade môžeme polemizovať o demokratizácii akosi lineárnej - s krokmi vpred aj vzad, no po priamke s jasným cieľom zaradiť sa do klubu existujúcich demokracií. Kľúčovú úlohu v externom prostredí zohral tandem EÚ - USA. Krajiny Arabskej jari však majú k dispozícii širšiu paletu možných smerovaní a modelov; nielen smerom k liberálnej demokracii (či od nej). Akúsi spleť priamok s rovnakým východiskovým bodom, no smerujúcimi na rôzne strany, kde stoja iné prototypy usporiadania spoločnosti. Modely, ktoré reprezentujú mnohokrát nemenej významní regionálni hráči. Záujem západu, ale i záujem o západ sú tu iba jeden z viacerých faktorov.

(Česko)slovensko po 1989 a Severná Afrika po Arabskej jari⁵

Východiskový bod - totalitárny alebo autoritatívny štát? Slovenska transformácia začala z totalitárneho režimu, no relatívne rýchlym prechodom na akúsi “instantnú demokraciu”. Ingrediencie boli namiešané podľa jedinej úspešnej paradigmy vtedajšieho sveta. Vstupným kapitálom bol koniec sovietskej okupácie a apel na “empatické európske identity” (Emerson 2012), predchádzajúca skúsenosť s demokratickou praxou v medzivojnovom Československu, kondicionalita prípravy na vstup do EÚ zarovno s dlhodobou stratégiou. Navyše v obklopení krajín s rovnakou trajektóriou vývoja. Smerovanie po Arabskej jari až tak jednoznačné nie je. Na jednej strane rôznorodosť ponuky, na druhej strane rôznorodosť požiadaviek a ich predklatelov, medzi ktorými nachádzame veľké generačné rozdiely, konzervatívne a nábožensky motivované hnutia proti liberálom, ale aj priepastné rozdiely medzi mestom a vidiekom hrajú dôležitú rolu. Nerovnosť v spoločnosti je vyššia a chýba silná mestská stredná trieda, ako zdravé jadro demokratickej spoločnosti. Navyše v prípade mnohých krajín absentujú skúsenosti s ekonomickou a osobnou slobodou a la predkomunistické obdobie a naopak vynikajú silné záujmy malých skupín, slabé inštitúcie a nepriaznivé podmienky na implementáciu rozsiahlych reforiem.

Trhová otázka - rozdielna kompozícia ekonomík, existencia trhu a prepojenia na globálne toky? Slovensky príbeh začína od nefunkčnej centrálne plánovanej ekonomiky a vedie cestou budovania otvoreného trhu, neoliberalizácie a privatizácie. V skratke, neefektívny štát sa postupne sťahuje, prenechávajúci miesto trhu. Príbeh Arabskej jari začína z iného bodu – trh existuje, no nedokáže efektívne alokovať produkt a neposkytuje príležitosti pre veľkú časť populácie. Hoci je prepojený na svetovú ekonomiku a jej globálne, výrobné a hodnotové reťazce. Ešte pred finančnou krízou vykazoval rast, no nebola zabezpečená efektívna alokácia.

⁴ Pre detailnú diskusiu vid Balfour 2011

⁵ Transformácia v jednotlivých Severoafrických krajinách je na rôznych stupňoch vývoja, výraz “po Arabskej jari” je preto skôr slovnou barličkou. Ako nasvedčujú zábery z Egypta, Arabská jar plne neutíchla ani v jarných lastovičkách tohto kontinentu, nehovoriac o krajinách ako Alžírsko, či Maroko kde otázka Západnej Sahary buble pod pokličkou.

Ak vezmeme HDP na obyvateľa ako ukazovateľ rozvoja, mnohé severoafrické krajiny v poslednom desaťročí napredovali. Štát bol v mnohých z nich s beztak vysokou nezamestnanosťou hlavným zamestnávateľom. Možnosť reformy na spôsob postkomunistického Československa a následné znižovanie štátu už nie je tak jednoznačnou odpoveďou pre krajiny s chýbajúcou infraštruktúrou a ľudským kapitálom⁶. Bude ekonomická reforma nasledovať politickú tranzíciu v Severnej Afrike? Ťažko si predstaviť že nie. Na začiatku Arabskej jari stali protesty proti socioekonomickej situácii, ktorá nevytvárala podmienky pre dôstojný život. Je málo pravdepodobné, že by sa nové vlády dokázali udržať pri moci bez adresovania tejto pálčivej otázky. Čo je však značne menej predvídateľné je smer, ktorým sa tieto reformy vyberú. V kombinácii s už spomínanými externými faktormi sa otvára priestor pre rôzne hybridné kombinácie. (Post)Washingtonsky konsenzus a reformy v súlade s agendou 'good governance' sa v týchto krajinách stretávajú s alternatívami ako pekinský konsenzus, či petrodolármi zálohovanou agendou. Jednosmernosť (hoci s krokmi vpred i vzad) slovenského transformačného procesu je tu ťažko replikovateľná.

Otázka budovania občianskej spoločnosti, ako kľúčového pilieru demokracie (Basora 2011; Demes, Woods 2011) dostáva v spomínaných krajinách nové pozadie, ktoré je rozdielne od toho na Slovensku. Zatiaľ čo v prípade postkomunistických krajín západné mocnosti silno podporovali budovanie dôvery v spoločnosti, samozrejme s dorazom na jry liberálo-demokratickú zložku; v krajinách Arabskej jari je mozaika opäť o niečo zložitejšia. Anti-liberálne a anti-pluralistické zložky občianskej spoločnosti nemajú problém nájsť si svojich mecenášov a začleniť sa do transnacionálnych sietí. Už spomínaný Irán dlhodobo aktívne podporuje konzervatívne až fundamentalistické nábožensky motivované hnutia s cieľom penetrovať a islamizovať spoločnosť zdola nahor, ako aj zhora nadol (Halliday 2005). Saudská Arábia ukázala ochotu vojensky podporiť nedemokratický režim⁷. Navyše mnohé severoafrické štáty trpia silne definovanými hranicami medzi etnickými skupinami, v krajnom prípade až antagonizmom, vyúsťujúcim do násilia⁸. Mnohé štiepne línie medzi potenciálnymi aktérmi občianskej spoločnosti, ako aj rastúca formalizácia a vizibilita aktérov, ktorých potenciál fungovať v pluralistickom demokratickom režime je prinajmenšom otáznym, odlišujú demokratickú transformáciu týchto krajín od slovenskej skúsenosti.

Rozdielne demokratizačné modely, rozdielne "výsledky"?

Modely porevolučných transformácií ponúkajú široké spektrum prototypov od okamžitej demokracie, postupnej demokratizácie, cez recidívu späť do semi-autoritatívneho režimu, ďalej model 'banánových republík',⁹ alebo až zlyhanie štátu ako takého (Emerson 2012). Slovensko sa napriek obdobiu recidívy k semi-autoritatívizmu ukázalo koncom 90tych rokov ako príklad

⁶ Chýbajúca priemyselná infraštruktúra, nízka urbanizácia, menej vzdelaná pracovná sila a pod. (Sapr, Zachmann 2012)

⁷ aj keď zatiaľ iba vo svojom bezprostrednom susedstve

⁸ V tomto kontexte je extrémnym prípadom Maroko, s autonómnym územím Západnej Sahary

⁹ Armáda vstupuje do politického života v prípade nestabilnej alebo chaotickej situácie, akýsi dynamický model vojenského režimu (Emerson 2012)

lineárne smerujúceho vývoja, "instantnej" demokracie, kde pravidlá boli rozpustené v správnych ingredienciách a partneri miešali jedným smerom. Ktorými smermi sa vyberú krajiny severnej Afriky? Svet je iný, domáci kontext je iný, a aj hráčov je podstatne viac. Nakoľko teda možno hovoriť o podobnosti transformačných procesov?

Prehľad použitej literatúry

Balfour, R. (2011) *Why does the EU fear change in its neighbourhood?* Policy Brief, Brussels: European Policy Centre.

Basora, A.A. (2011) *Do the Post-Communist Transitions Offer Lessons for the Arab World?* Foreign Policy Research Institute, retrieved from www.fpri.org

Biscop, S., Balfour R., Emerson, M. (2012) *An Arab Springboard for EU Foreign Policy?*, Paper 54, Egmont Royal Institute for International Relations.

Demes, P. and J.Woods (2011) *Democracy Needs a Civil Society: Lessons for the Middle East from post-Communist Europe*, available at personal blog of the author: blog.gmfus.org/2011/02/democracy-needs-a-civil-society-lessons-for-the-middle-east-from-post-communist-europe

Emerson, M. (2012) "The Arab Revolutions of 2011:Prospects viewed through the lens of history" in Biscop, S., Balfour R., Emerson, M. (Eds) *An Arab Springboard for EU Foreign Policy?*, Paper 54, Egmont Royal Institute for International Relations.

Pascoau, Y. (2012) "Arab Spring and Migration: Will the New Global Approach to Migration and Mobility Respond to the Challenges?" in Biscop, S., Balfour R., Emerson, M. (Eds) *An Arab Springboard for EU Foreign Policy?*, Paper 54, Egmont Royal Institute for International Relations.

Emerson, M. (2012) "The Arab Revolutions of 2011:Prospects viewed through the lens of history" in Biscop, S., Balfour R., Emerson, M. (Eds) *An Arab Springboard for EU Foreign Policy?*, Paper 54, Egmont Royal Institute for International Relations.

Halliday, F. (2005) *The Middle East in International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sapr, A. and G. Zachmann (2012) "A European Mediterranean Economic Area to Kick-start Economic Development" in Biscop, S., Balfour R., Emerson, M. (Eds) *An Arab Springboard for EU Foreign Policy?*, Paper 54, Egmont Royal Institute for International Relations.